

١ كليات تحقيق

۱-۱ مقدمه

یکی از مهم‌ترین اتفاقات دهه‌های پایانی قرن بیستم، وقوع انقلاب اسلامی در ایران بود که باعث تحولاتی در نظام قدرت جهانی شد و تأثیراتی از خود بر جای گذاشت. برخلاف دیگر انقلاب‌های رخ داده در جهان، انقلاب اسلامی از رویکردی دینی و معنوی برخوردار بود و نگرش مادی‌گرایانه حاکم بر ساختار تعاملات جهانی را به چالش کشید. ویژگی دینی و مذهبی انقلاب ایران بدین معنی است که از همان ابتدای حرکت و برداشتن نخستین گام‌ها، رهنمودهای دین اسلام و به ویژه معارف و آموزه‌های مذهب تشیع، تغذیه‌کننده و الهام‌بخش مبارزات مردم و گروه‌ها بود. در واقع این اعتقادات اسلامی و شیعی نظیر شهادت، عدالت، غیبت، انتظار، ظلم ستیزی، تقیه، رهبری، مرجعیت و... بود که به حرکت‌های مردم جهت می‌داد و آنها را به سمت پیروزی رهنمون می‌ساخت.

انقلاب اسلامی پس از پیروزی نسبت به مسائل جامعه مسلمانان جهان و جوامع شیعی توجه بسیاری از خود نشان داد شیعیان جهان (در ایران و در دیگر کشورها) که به سبب سرکوب متعدد از ناحیه حاکمان، در خمودگی و ضعف به سر می‌بردند در اثر انقلاب ایران به شور و شوق درآمدند و با امیدواری و احساس هویت و اعتماد به نفس، نقش آفرینی خود را آغاز نمودند.

در این میان پیروزی انقلاب اسلامی اثری بسیار فوری بر شیعیان عراق گذاشت چرا که اکثریت جمعیت این کشور (بیش از ۵۰ درصد) آن را شیعیان تشکیل می‌دادند این مسأله شکل‌گیری سریع گروه‌های مخالف و انقلابی شیعیان که در آگاهی دادن به مردم نقش بسیاری داشت و تهدیدی جدی علیه ثبات و حاکمیت حزب بعث حاکم بر عراق بود به دنبال داشت. این حادثه موج جدیدی از ناآرامی‌های شیعه را در عراق به وجود آورد. تظاهرکنندگان در محرم همان سال پیروزی انقلاب اسلامی، خواستار اصلاحات اجتماعی و استقرار یک حکومت اسلامی شدند.

حمایت آیت‌الله سید محمد باقر صدر رهبر حزب الدعوة از امام خمینی و اعلام راهپیمایی و قیام در مناطق الثوره، کاظمین، بغداد، دیاله و سایر بخش‌های جنوبی عراق و تکرار آن به درگیری و زد و خورد‌های خونین منجر شد که در نتیجه آن تعداد زیادی از مسلمانان شیعه دستگیر و هزاران نفر دیگر از

عراقیان ایرانی تبار شیعه از آنجا اخراج شدند. این حوادث موجی از ترس و وحشت را در رژیم حاکم بر عراق نمایان ساخت.

از این رو اعلام حمایت مطلق از انقلاب اسلامی ایران توسط آیت‌الله صدر و خواهرش، رژیم عراق را واداشت تا او و خواهرش را به خاطر طرح ریزی در جهت تشکیل یک حکومت شیعه در عراق به خیانت متهم کنند. لذا آیت‌الله صدر و خواهرش بنت‌الهدی که رهبری زنان را در راهپیمایی‌ها به عهده داشت به بغداد منتقل کردند و در آوریل ۱۹۸۰ (فروردین ۱۳۵۹) اعدام کردند. بعد از این حوادث اتفاقات دیگری نظیر ترور طارق عزیز و درگیری دانش‌آموزان عراقی و ایرانی در مراسم تشییع جنازه کشته شدگان در بغداد از تأثیرات انقلاب اسلامی در عراق بود.

پژوهش حاضر علی‌رغم تحمیل مشکلات بسیار، از جمله کمبود منابع و صرف زمان طولانی و بررسی کتب بسیار به امید یافتن مطلبی در ارتباط با موضوع تحقیق نتایجی برای این جانب داشت از جمله آشنایی نگارنده با جایگاه شیعیان در عراق و میزان تأثیر پذیری آنان از انقلاب اسلامی و همچنین آشنایی با تفکر اندیشمند اسلامی آیت‌الله محمد باقر صدر بود.

تحقیق حاضر شامل هشت بخش و نتیجه‌گیری است. بخش اول شامل دو فصل است، فصل اول از بخش اول تعریف انقلاب اسلامی و نقش عوامل تعیین‌کننده در پیروزی آن را شامل می‌شود، فصل دوم از بخش اول اصول سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران را مورد بررسی قرار داده است.

بخش دوم این پژوهش شامل پنج فصل است؛ فصل اول از بخش دوم موقعیت سیاسی عراق را توضیح می‌دهد، فصل دوم از این بخش موقعیت مذهبی عراق را بررسی می‌کند، فصل سوم روابط و رقابت‌های دیرینه تاریخی دو سرزمین، فصل چهارم این بخش درباره مسائل مربوط به چهارده سال حضور امام خمینی در عراق پرداخته است، و فصل پنجم نیز به مواضع علمای مشهور نجف در قبال نهضت امام خمینی پرداخته است.

بخش سوم این پژوهش پنج فصل است؛ فصل اول درباره نهضت تنباکو و انقلاب مشروطه و تأثیرات آن بر عراق است، فصل دوم از بخش سوم پژوهش حاضر انقلاب ۱۹۱۴ و نقش شیعیان پرداخته، فصل سوم نیز درباره انقلاب ۱۹۲۰ و نقش شیعیان، فصل چهارم عراق در دوران عبدالکریم قاسم را مورد بررسی قرار می‌دهد، و فصل پنجم نیز حزب بعث و ویژگی‌های آن را مورد بازبینی قرار داده است.

بخش چهارم پژوهش حاضر شامل چهار فصل می‌باشد. فصل اول از بخش چهارم، زمینه‌های شکل‌گیری احزاب سیاسی در عراق را مورد بررسی قرار داده، فصل دوم؛ جماعه‌العلماء به عنوان یکی از اولین احزاب سیاسی عراق مورد تحلیل قرار گرفته، فصل سوم؛ سازمان عمل اسلامی را بررسی می‌کند، فصل چهارم؛ مجلس اعلای انقلاب اسلامی را با تمام ویژگی‌های آن مورد بازبینی قرار داده است.

بخش پنجم پژوهش حاضر شامل پنج فصل است که به توضیحاتی درباره حزب الدعوه به عنوان یک سازمان سیاسی فعال و مبارز که تجسم جنبش شیعی در عراق است پرداخته است. فصل اول از این بخش مرحله اول شکل‌گیری حزب موجود و فضای حاکم بر آن را که در راه مبارزه با کمونیسم سیر می‌کند مد نظر قرار داده، فصل دوم این بخش روابط سید محمد باقر صدر و حزب الدعوه و همچنین افکار سیاسی آیت‌الله محمد باقر صدر را توضیح می‌دهد. فصل سوم این بخش نیز مرحله دوم فضای حاکم بر حزب الدعوه که شعار کاهش تبعیض‌های سیاسی و اقتصادی به نفع شیعیان را مد نظر دارد بررسی می‌کند. فصل چهارم این بخش نیز به مرحله سوم فضای حاکم بر حزب الدعوه که در واقع مرحله رادیکالیزه شدن جنبش شیعی در عراق است مورد نظر قرار داده است، فصل پنجم بخش پنجم پژوهش حاضر نیز در باب نقش آیت‌الله صدر در تحولات عراق و در ارتباط با انقلاب اسلامی است.

بخش ششم پژوهش حاضر شامل یک فصل است که در واقع آزار و اذیت ایرانیان مقیم عراق پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران توسط حزب بعث را تحلیل می‌کند.

بخش هفتم این پژوهش شامل سه فصل است که فصل اول خانواده آیت‌الله سید محسن حکیم، فصل دوم خانواده آیت‌الله سید محمد باقر صدر و فصل سوم خانواده شیرازی را به عنوان سه خانواده مهم و پرنفوذ شیعه مد نظر قرار داده است.

بخش هشتم این پژوهش که به عنوان بخش پایانی در نظر گرفته شده است نیز شامل یک فصل است که دلایل ناکامی و شکست جنبش شیعیان عراق را مورد بازبینی قرار داده است.

۲-۱ بیان مسأله

پیروزی انقلاب اسلامی در آخرین دهه‌های قرن بیستم بار دیگر نقش مذهب را در دگرگونی‌های سیاسی برجسته کرد. پیام مهم و رهایی بخش این انقلاب به سرعت به گوش جهانیان رسید و بیشترین تأثیر را بر کشورهای اسلامی و جنبش‌های اسلامی گذاشت. این تأثیرپذیری هم در حوزه‌های نظری و هم در حوزه-های عمل اجتماعی انجام گرفته به گونه‌ای که تبیین دیدگاه‌ها و عملکرد این جنبش‌ها بدون توجه به این تأثیرپذیری غیر ممکن گردیده است.

پیروزی انقلاب اسلامی به دلیل پیام مهم و رهایی بخشش الهام دهنده گروه‌ها و نهضت‌های آزادمنش در سراسر جهان بخصوص عراق شد در واقع موفقیت انقلاب ایران تأثیری عمیق و سریع در میان شیعیان عراق بر جای گذاشت و ایجاد سازمان‌های مخالف و انقلابی شیعه که مردم را آگاه می‌کردند تهدیدی جدی برای ثبات رژیم بعثی عراق محسوب می‌شد. بازتاب انقلاب اسلامی ایران در کشورهای خارج عموماً و در کشورهای اسلامی خصوصاً و مخصوصاً کشورهایی که شیعیان در آنجا سکونت دارند بسیار زیاد بوده است و اثر آن بیش از هر چیزی آگاهی ملت عراق بود این فرآیند روحی تازه در کالبد ملت مسلمان عراق دمید و آنجا را به جنبش در آورد. در این راستا رهنمودها و رهبری‌های آیت‌الله سید محمد باقر صدر بسیار مؤثر واقع شد.

در واقع می‌توان گفت سرزمین عراق دارای ویژگی‌هایی است که این ویژگی‌ها از شرایط تعیین کننده‌ای بوده است که منجر شده انقلاب اسلامی ایران به رهبری امام خمینی تأثیرات شتابزای خود را بیش از سایر نقاط جهان اسلام بر این کشور نشان دهد و به گروه‌ها و شخصیت‌های مذهبی امید و توان برای مبارزه بخشید تا جایی که آنها بر آن شدند از امکانات جمهوری اسلامی برای مبارزه استفاده کنند.

تأثیر سریع و عمیق انقلاب ایران در میان شیعیان عراق به گونه‌ای بود که آیت‌الله صدر در روز پیروزی انقلاب با تعطیل نمودن جلسه درس روزانه خود در جمع طلاب علوم دینی نجف گفت: «امروز موسی بر فرعون پیروز شد. امروز آیت‌الله خمینی حکومت شاه را سرنگون ساخت و اینک هم ما باید کارگزاران آن رهبر و منتظران دستورات وی باشیم».

پس از پیروزی انقلاب اسلامی ایران، تحت فشار حزب بعث تعداد زیادی از روحانیون عراق مجبور شدند از عراق هجرت کنند در نتیجه مهاجرت و تبعید برخی از روحانیون برجسته عراق به ایران این دیدگاه را در مردم شیعه عراق به وجود آورد که ایران مأمن و پناهگاه دانشمندان و روحانیون برجسته و مبارز آنان است. به دنبال پیروزی انقلاب حرکتهای مختلفی از سوی شیعیان عراق صورت گرفت که عموماً توسط رژیم بعث سرکوب شدند.

از جمله این حرکتهای قیام سال ۱۳۹۹ ق (۱۳۵۸ ش) بود. در این حرکت، شیعیان به مناسبت جشن میلاد حضرت علی (ع) با برگزاری مراسم جشن و راهپیمایی، ملت عراق را به قیام علیه رژیم بعثی فراخواندند. قیام به اکثر شهرهای عراق نظیر بغداد، کربلا، خالص، کوت، کاظمین و ناصریه رسید و روز به روز دامنه آن گسترش می‌یافت. این قیام در نهایت با دستگیری آیت‌الله صدر و خواهرش بنت‌الهدی تا حدودی مهار شد. با روی کار آمدن صدام دولت تاکتیک‌های خود را تغییر داد و قوانین جدیدی را برای مجازات مخالفان وضع کرد چند روز پس از وضع قانون جدید آیت‌الله صدر و خواهرش اعدام شدند و در مدت کوتاهی پس از آن نیز صدها تن از هواداران آیت‌الله صدر نیز اعدام شدند.

۱-۳ طرح سؤال‌های اصلی تحقیق

در این پژوهش سعی بر این است تا به سه سؤال زیر پاسخ داده شود

۱- تأثیر رهبری امام خمینی و انقلاب اسلامی ایران بر جنبش اسلامی عراق با توجه بر کدام ویژگی‌های عراق قابل تبیین است؟

۲- نقش شیعیان و رهبران مذهبی شیعه به ویژه سید محمد باقر صدر در تحولات عراق چگونه ارزیابی می‌شود؟

۳- حزب الدعوه اسلامی عراق به عنوان یکی از تشکیلات سیاسی شیعه در تحولات عراق چه نقشی بر عهده داشته است؟

۴-۱ فرضیه‌های تحقیق

۱- ویژگی‌هایی مثل نزدیکی دو کشور به یکدیگر از لحاظ جغرافیایی و داشتن مرزهای طولانی مشترک، موقعیت مذهب تشیع، وجود عتبات عالیات، وجود حوزه‌های علمیه نجف و کربلا در عراق و ارتباط با حوزه‌های علمیه ایران، حضور مراجع بزرگ در کشور عراق، وجود تشکیلات سیاسی شیعه در عراق از جمله حزب الدعوه اسلامی عراق.

۲- آیت‌الله سید محمد باقر صدر در عراق نقشی را بر عهده گرفت که امام خمینی در ایران عهده دار بودند. دیدگاه‌های مشترک صدر و امام خمینی به خصوص پس از پیروزی انقلاب اسلامی خود زمینه مناسبی برای تأثیر پذیرفتن عراق بود.

۳- حزب الدعوه الاسلامیه در ابتدا به صورت یک جنبش مذهبی اصلاح طلب پدیدار شد که به ترویج ارزش‌های اسلامی، افزایش آگاهی سیاسی و مقابله با سکولاریسم پرداخت ولی بعدها به یک جریان انقلابی تبدیل شد که به مقاومت مسلحانه در برابر حکومت می‌پرداخت.

۵-۱ سوابق پژوهشی تحقیق

در باره تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر شیعیان عراق، کتاب‌هایی که به طور مشخص و منسجم موضوع مورد نظر را در بر گرفته و به آن پرداخته باشند یافت نشد بلکه به صورت پراکنده در چندین منبع مسایل مرتبط با موضوع مورد نظر یافت شد. در این راستا می‌توان از کتاب روابط ایران و عراق از محمود هاتف، مسایل ایران و عراق از محسن حکیم، کتاب حزب الدعوه اسلامی عراق از عادل ادیب را نام برد لازم به ذکر است که با جستجو در سایت‌های معتبر علمی- پژوهشی در رابطه با موضوع پژوهش حاضر مقالاتی معتبر یافت نشد در این راستا می‌توان از مقاله‌ای تحت عنوان نقش شیعیان و رهبران مذهبی در تحولات سیاسی - اجتماعی در سده اخیر از مصطفی غلامی قمی یاد کرد. امید است که با انجام پژوهش حاضر تا حدی بتوان مسائل مطرح شده را پاسخ داد و یافته‌های جدیدی را بر آثار قبلی افزود.

۶-۱ بیان روش و مراحل انجام کار تحقیق

پژوهش حاضر جزء تحقیقات تاریخی است و روش تحقیق در این موضوع توصیفی-تحلیلی می‌باشد. روش تحقیق در موضوعات تاریخی متکی بر اسناد و مدارک و منابع موجود در رابطه با موضوع است که با نقد و بررسی آنها نتایج جدیدی را ارائه می‌دهد یا مطالبی را تأیید یا تکذیب می‌کند. تحقیق در این موضوع ابتدا با طرح اولیه و سپس شناسایی منابع و مآخذ آغاز می‌شود پس از آن یادداشت برداری از مطالب مورد نیاز دنبال شده است پس از انجام این مرحله اطلاعات جمع آوری شده گزینش و طبقه‌بندی خواهد شد و در مرحله آخر اطلاعات گزینش شده تدوین می‌گردد.

۷-۱ نتایج علمی قابل پیش بینی از تحقیق

مسأله مربوط به بازتاب و تأثیرات انقلاب اسلامی ایران بر کشورهای مختلف و در این میان عراق به دلایل ویژگی‌های خاصی که دارد واجد اهمیت می‌باشد در پایان این پژوهش امید است که بتوان تا حدودی این مسأله را روشن کرد و بتوان سؤالاتی که در این راستا مطرح شده است را پاسخ داد.

۸-۱ معرفی منابع و تحقیقات جدید

محور اصلی موضوع مورد پژوهش تأثیر انقلاب اسلامی بر شیعیان عراق است بنابراین منطق حکم می‌کند که توضیحی درباره مهم‌ترین منابعی که در این زمینه نگاشته شده است ارائه دهیم، لازم به تذکر است که هرچند به صورت کوتاه و مختصر و تا جایی که به موضوع پژوهش حاضر مربوط است از آثاری چون فلسفتنا و اقتصادنا از محمد باقر صدر یاد شده است ولی لازم به نظر آمد که در این بخش توضیحاتی راجع به این آثار ارائه شود.

کتاب **خاطرات سال‌های نجف**؛ یکی از مهم‌ترین منابعی که در این پژوهش از آن استفاده شده است «خاطرات» است. کتاب خاطرات سال‌های نجف در دو جلد و مجموع پانصد صفحه به بازگویی خاطرات پانزده نفر از شاگردان امام خمینی می‌پردازد که عمدتاً در سال‌های اقامت اجباری امام خمینی در نجف حضور داشته‌اند. همانطور که می‌دانیم سال‌های حضور امام خمینی در نجف که بخشی از دوره تبعید ایشان را شامل می‌شود از جمله مقاطع حساس تاریخ معاصر کشورمان است که با مرور وقایع و خاطرات آن دوران می‌توان با این بخش از تاریخ سرنوشت ساز انقلاب اسلامی بیشتر آشنا شد. در بین خاطرات یاد شده بیش از همه از خاطرات آیت‌الله سید عباس خاتم یزدی استفاده شده است که درباره نحوه ورود

امام به عراق و استقبال از ایشان، ویژگی‌های علمی و درس ایشان و ابعاد مختلف شخصیت امام خمینی خاطراتی نقل کرده است.

کتاب **حزب الدعوه اسلامی عراق (پیشینه تاریخی و اندیشه سیاسی)**؛ نویسندگان این کتاب عادل ادیب و حسین موسوی هستند. این کتاب پیشینه تاریخی حزب الدعوه اسلامی عراق و اندیشه سیاسی مرتبط با آن با اشاره به مبارزات و نقش این حزب در روند سیاسی حکومت عراق ذیل این موضوعات بررسی و تبیین شده است: «دوران تولد و تأسیس»، «مرحله بندی در استراتژی حزب الدعوه»، «حزب الدعوه و آیت‌الله صدر»، «درباره نظام سیاسی و قدرت»، «حزب الدعوه و مرجعیت»، «رویارویی با رژیم عراق»، «گفتمان فرهنگی»، «مخفی کاری و نخبه‌گرایی»، «گفتمان سیاسی و روابط سیاسی حزب الدعوه»، «روابط حزب الدعوه اسلامی با جمهوری اسلامی ایران»، «حزب الدعوه و جنبش‌های اسلامی»، در حقیقت این کتاب در تلاش است که بخش اعظم مسائل حزب الدعوه را پوشش دهد از این رو نگاهی همه جانبه نگر در بررسی نقش آفرینی‌های حزب در زمینه مبارزات سیاسی دارد. روشی را که نویسندگان کتاب مذکور در پژوهش خود به کار برده‌اند از متون و منابع حزبی حزب الدعوه و نیز منابع دیگران در مورد حزب الدعوه فراتر رفته است در حقیقت تلاش کتاب حاضر بر این بوده است که مرجع جدیدی از این حزب ارائه کند که لزوماً به منابع سنتی موجود تکیه نکرده است. بلکه از طریق تکیه بر پاره‌ای از بخش‌های حساس و بعضاً مبهم موضوع پژوهش، منبع جدیدی در این رابطه در اختیار علاقمندان قرار داده است.

کتاب **جنبش‌های اسلامی معاصر در جهان عرب**؛ کتاب مذکور اثری از هرایر دکمجیان است که توسط حمید احمدی ترجمه شده است و انتشارات مؤسسه کیهان آن را چاپ کرده است.

دکمجیان یک مسیحی ارمنی است اما هم اینک در آمریکا سکونت دارد و استاد علوم سیاسی در دانشگاه دولتی نیویورک و دانشگاه کالیفرنیا جنوبی است وی فارغ التحصیل دانشگاه کلمبیا بوده و افزون بر زبان انگلیسی و فرانسه به زبان عربی و فارسی نیز مسلط است و کتاب نامبرده را هم به زبان انگلیسی نوشته است.

در این کتاب بیش از صد و هشتاد گروه مسلمان که تا سال‌های پایانی قرن بیستم در جهان عرب فعال بوده‌اند و بیشترشان تا هم اکنون نیز جزء مهم‌ترین حرکت‌ها و گروه‌ها به شمار می‌آیند مورد بررسی قرار گرفته‌اند. از این نظر یعنی جامعیت و شمول، این کتاب کم نظیر است و علی‌رغم اشتباهاتی که در مورد

ربط دادن برخی افراد به برخی گروه‌ها یا خطاهایی که در تحلیل پاره‌ای مسائل در این کتاب مشاهده می‌شود اما در مجموع می‌توان گفت کتاب مفید و قابل استفاده‌ای است. این کتاب در معرفی اوضاع عراق و شخصیت آیت‌الله سید محمد باقر صدر به عنوان رهبر انقلاب اسلامی عراق اطلاعاتی جامع در اختیار گذاشته است.

روزنامه‌ها؛ از مهم‌ترین منبعی که در نگارش هر چه بهتر یک پژوهش می‌تواند به عنوان یک منبع دست اول و معتبر مورد استفاده قرار گیرد روزنامه‌ها است. در این پژوهش سعی شده است از شماره‌های مختلف سه روزنامه مهم ایران یعنی اطلاعات، کیهان، جمهوری اسلامی استفاده شود. روزنامه‌ها به دلیل اینکه اطلاعات روز را به همان صورتی که اتفاق افتاده است بازگو می‌کند می‌توانند در روشن کردن و بهتر نمایان کردن زوایای تاریک هر دوره زمانی کارا باشند. در اهمیت روزنامه‌های مذکور در ارتباط با موضوع پژوهش حاضر می‌توان گفت چون بسیاری از عراقی‌های ایرانی تبار شیعه به دلیل حمایت از انقلاب اسلامی، در دوران حاکمیت حزب بعث به ایران رانده شدند اطلاعات مفید و ارزنده‌ای از حوادث جاری آن روزها در اختیار خبرنگاران قرار می‌دادند و این مسأله خود تا حدود زیادی پاسخ‌گوی ابهامات موجود در محدوده زمانی پژوهش حاضر بوده است، بنابراین ضروری به نظر آمد که روزنامه‌های این دوره مورد بررسی قرار گیرند.

کتاب جمهوری اسلامی؛ این کتاب یکی از آثار ارزشمند آیت‌الله سید محمد باقر صدر است. این کتاب در واقع به صورت طرح واره‌ای است که آیت‌الله سید محمد باقر صدر از نجف اشرف در پاسخ گروهی از علمای لبنان نگاشته‌اند و با توجه به اهمیتی که دارد توسط سید جعفر حجت از زبان عربی به زبان فارسی منتشر شده است. این اثر با وجود حجم بسیار اندک خود اطلاعات ارزنده و جامعی راجع به افکار سیاسی و نظرات آیت‌الله صدر در خصوص انقلاب اسلامی، پایه‌های فکری جمهوری اسلامی ایران و اساس مرجعیت در اختیار خوانندگان قرار می‌دهد.

کتاب فلسفتنا، یکی دیگر از آثار ارزشمند آیت‌الله سید محمد باقر صدر است که به زبان عربی نگاشته شده است و توسط سید محمد حسن مرعشی شوشتری به زبان فارسی ترجمه شده است. هدف از نگاشتن این کتاب، شرح فلسفه اسلامی در مقایسه با فلسفه‌های نوین مغرب زمین است که در سال ۱۳۷۹ ق مقارن با ۱۹۷۹ م به رشته تحریر در آمده است که عبارت است پژوهشی دقیق پیرامون پایه‌های

فلسفه مارکسیسم، که در آن با روش علمی محکم و استوار آن را رد می‌کند. و در واقع مسائل مختلف فلسفی را که بین الهیون و مادیون مورد بحث و گفتگو است با بیانی روشن مطرح کرده و درباره آن به طور مشروح به گفتگو پرداخته است و به مکتب ماتریالیسم دیالکتیک پاسخ داده است. کتاب مزبور به استثنای مقدمه از دو بخش اساسی تشکیل شده است بخش اول با عنوان نظریه معرفت مطرح شده و بخش دوم نیز مفهوم فلسفی از جهان را مورد بررسی قرار داده است. مباحثی که در بخش اول این کتاب عنوان شده است عبارت است از استدلال بر منطق عقلی؛ به این معنی که ما می‌توانیم در به کار بردن افکار از طریقه و روش عقلی استفاده نمائیم و انسان نمی‌تواند یک فکر فلسفی یا علمی جز از راه عقل و فکر داشته باشد. در حقیقت هدف اساسی از بحث ارزش معرفت آن است که روش کتاب در بخش دوم آن که مفهوم فلسفی جهان است روشن گردد زیرا به دست آوردن یک مفهوم کلی برای جهان بیش از هر چیز متوقف بر روشن شدن روش اساسی در به کار بردن فکر و مقیاس کلی برای به دست آوردن معرفتی صحیح و اندازه ارزش آن می‌باشد. و به همین جهت بخش اول این کتاب پیشگفتاری برای بخش دوم آن که بخش اصلی کتاب مزبور است خواهد بود.

کتاب **اقتصادنا**، یکی دیگر از آثار آیت‌الله سید محمد باقر صدر است. این کتاب تنها سطح ظاهری اقتصاد اسلامی را بررسی نمی‌کند بلکه در مسائل مختلف اقتصادی از نظر کلیه مکتب‌های اقتصادی جهان به طور مشروح بحث می‌کند که توسط محمد کاظم موسوی به زبان فارسی ترجمه شده است. در واقع این کتاب چالش‌های فلسفی درونی ملت را حل کرده است و در آن به نظریه‌های اقتصادی و اشکال‌های فلسفی مارکسیسم و لیبرالیسم و جایگاه اسلامی در تقابل با این دو اندیشه پرداخته است. اثر مذکور مشتمل بر پنج فصل است که در فصل اول سیستم مارکسیستی بررسی شده است. فصل دوم این کتاب به بررسی و نقد اصول کاپیتالیسم و تعیین روابط آن با علم اقتصاد سیاسی اختصاص یافته است. بررسی اقتصاد اسلامی مستقیماً از فصل سوم شروع می‌گردد؛ در این فصل مجموعه‌ای از اندیشه‌های اساسی اقتصاد اسلامی مطرح می‌گردد. سپس در فصل چهارم و پنجم اقتصاد اسلامی به تفصیل تجزیه و تحلیل شده است.

در حقیقت آیت‌الله صدر با نگارش کتاب‌های *فلسفتنا* و *اقتصادنا* مکاتب فلسفی و مادی و اقتصادی مارکسیسم و کاپیتالیسم را نقد نموده و در این راستا از روشی نو و دلایلی استوار بهره برده است.

کتاب **جریان‌های سیاسی معاصر عراق**؛ نویسنده این کتاب رضا ناظمیان است که انتشارات مؤسسه فرهنگی کتاب و عترت آن را چاپ و منتشر کرده است. در این کتاب طی هشت فصل جریان‌های سیاسی معاصر عراق معرفی و تا حدودی ارزیابی شده است. در فصل اول به اشغال عراق توسط انگلیس و مبارزات پیگیر مردم مسلمان به رهبری علما و روحانیون مذهبی و جنگ‌های استقلال طلبانه مسلمانان عراق با اشغالگران و نیز توطئه‌های انگلستان اشاره شده است. مؤلف ردپای این نهضت را تا اولین تشکیلات مهم و عمده اسلامی در اواخر دهه پنجاه میلادی (۱۹۵۰م) دنبال می‌کند و در پی آن ضمن معرفی احزاب و گروه‌های اسلامی فعال در صحنه مبارزه با رژیم صدام، ویژگی‌های هر یک را برشمرده مواضع رهبران این احزاب را تحلیل و ارزیابی می‌کند. در فصل دوم به پیدایش اندیشه ناسیونالیسم در جهان عرب و شخصیت‌های مهم و مؤثر در ترویج این اندیشه و نتیجه عمل ظهور آن و نیز ناسیونالیسم در عراق اشاره شده برخی از احزاب و شخصیت‌های ملی‌گرای عراق معرفی شده‌اند. در این فصل همچنین ویژگی‌های مهم احزاب ملی‌گرا و کارایی آنها در صحنه سیاسی عراق بیان شده است. سومین فصل به پیدایش جریان کمونیسم در عراق اختصاص یافته مؤلف اختلافات و انشعاب‌های داخلی این حزب و فعالیت‌های آن در صحنه سیاسی عراق را شرح داده است. در فصل چهارم از تاریخچه حزب بعث و تشکیلات حزبی آن سخن رفته افزون بر آن شعبات حزب در دیگر کشورهای اسلامی معرفی شده است. فصل پنجم نیز به اطلاعاتی درباره اکراد عراق و فصل ششم به بررسی شخصیت‌های بعثی عراق که ساختار رژیم عراق را در آن زمان پایه گذاری کرده بودند اختصاص یافته است. در فصل هفتم حسن-العلوی روزنامه نگار معروف عراقی که خود سالیان دراز عضو حزب بعث بوده است رویدادها و تحولات حزب بعث را بررسی کرده و شخصیت روانی صدام حسین را نیز تشریح می‌کند. آخرین فصل به جنگ خلیج فارس اشاره دارد که طی آن مؤلف زمینه‌های تجاوز عراق به کویت و رویدادهای واپسین روزهای پیش از این جنگ را به طور گذرا بیان می‌کند. در این پژوهش بیشتر سعی شده است که در توضیح عملکرد احزاب سیاسی مهم عراق مانند جماعه‌العلماء و حزب الدعوه اسلامی عراق از این منبع استفاده شود.

کتاب **مبانی فکری و زمینه‌های اجتماعی جریان‌های معاصر عراق**؛ نویسنده این کتاب شمس‌الله مریجی است که مؤسسه بوستان کتاب آن را منتشر کرده است. با مطالعه این کتاب متوجه می‌شویم نویسنده، شناخت هویت اسلامی و بازیافت شخصیت اصیل جوامع اسلامی معاصر را گام مهمی در راه خودباوری

ملت‌های مسلمان می‌داند. اثر حاضر در صدد بررسی و تحلیل تاریخ جریان‌های فکری و گروه‌های اثر گذار عراق است و می‌کوشد زمینه‌های فکری و عقیدتی احزاب و گروه‌هایی که که هویت سیاسی - اجتماعی سده گذشته عراق را رقم زده‌اند از نظر بگذرانند و تابلویی روشن و انتقادی از شرایط فکری حاکم بر این سرزمین حساس و مهم را در پیش روی خواننده به نمایش بگذارد و همچنین نویسنده، نقش حوزه نجف را در ایجاد و جهت‌دهی زمینه‌های فکری - فرهنگی بی‌بدیل دانسته‌است. این کتاب شامل سه بخش است که بخش اول آن احزاب و جریان‌های معاصر عراق را مورد بررسی قرار داده است در بخش دوم نویسنده به حوزه نجف و چالش‌های فکری معاصر پرداخته است و در نهایت بخش سوم نیز عراق امروز را مورد تحلیل و ارزیابی قرار داده است که با توجه به جامعیت کتاب مزبور در بخش‌هایی از این پژوهش نکاتی از این کتاب مورد استفاده قرار گرفته است.

۲ ویژگی‌های انقلاب اسلامی ایران

۲-۱ تعریف انقلاب اسلامی و نقش عوامل تعیین کننده در پیروزی آن

در اهمیت بخش نخست این پژوهش می‌توان ذکر کرد چون تلاش می‌شود در فصل پایانی به صورت مختصر و کوتاه علل و عوامل ناکامی پیروزی انقلاب اسلامی در عراق به رهبری روحانیون شیعه بازبینی شود (با تأکید بر این مطلب که شیعیان عراق با تأثیرپذیری از انقلاب اسلامی ایران در بهمن ۱۳۵۷ خود را برای ایجاد تحولاتی بنیادین آماده کرده بودند) لذا ضروری به نظر آمد که با غور در ویژگی‌های انقلاب اسلامی و نقش عوامل شتاب‌زا و تعیین کننده در پیروزی آن دلایل این ناکامی را درک و تجزیه و تحلیل کنیم با مطالبی که در زیر مطرح می‌شود سعی بر آن است که تا حدودی این ویژگی‌ها را روشن کرد.

انقلاب‌های اجتماعی در دوران معاصر همواره در یک شرایط خاص اجتماعی و با تأثیرپذیری از صحنه بین‌المللی به وقوع پیوسته و آثار و نتایج بسیاری را بر جای گذاشته‌اند به طوری که بسیاری از نظریه‌پردازان نظریه‌های موجود در حوزه مطالعات انقلاب بر این باورند که انقلاب‌ها نقطه عطفی در تاریخ جوامع مختلف محسوب می‌شوند و شرایط و موقعیت‌های نوینی را خلق می‌کنند نظریه‌های مختلفی به تحلیل انقلاب‌های مطرح قرن بیستم با دیدگاه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی، فرهنگی پرداخته‌اند اما در مجموع چه انقلابی که صرفاً یک انقلاب فرهنگی به حساب آید و چه در چارچوب نگرش‌های غیر فرهنگی تحلیل شود این واقعیت را نمی‌توان کتمان کرد که مبانی و ملاک‌های فرهنگی نقش مؤثری در تحقق انقلاب داشته‌اند.^۱

امام خمینی در یکی از خطابه‌هایش نظر خود را درباره انقلاب اسلامی این چنین بیان می‌کند

«انقلاب اسلامی بر مبنای اصل توحید استوار است که محتوای این اصل در همه شئون این جامعه سایه می‌افکند. در اسلام تنها معبود انسان و بلکه کل جهان خداوند است که همه انسان‌ها باید برای او یعنی برای رضای او عمل کنند هیچ چیز و هیچ کس را نپرستند و در جامعه‌ای که هر نوع پرستشی محکوم شود و انسان‌ها فقط به پرستش خداوند دعوت شوند در آن صورت روابط بین انسان‌ها چه اقتصادی و یا غیر اقتصادی در داخل چنین جامعه‌ای و در رابطه این جامعه با خارج تغییر می‌کند و ضوابط تغییر می‌کند و فقط تقوا و پاکی ملاک برتری است.»^۲

^۱ سلیمانی زاده، داود، انقلاب اسلامی و هویت دینی شیعیان لبنان، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۷، ص ۱۰۵.

^۲ خمینی، روح الله، صحیفه امام (مجموعه آثار امام خمینی)، ج ۵، تهران، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی، چاپ اول ۱۳۷۸، ص ۸۱.

با توجه به نظر امام خمینی درباره انقلاب اسلامی که ذکر شد می‌توان گفت

انقلاب اسلامی مفهومی گسترده‌تر از آنچه که در تعریف انقلاب گفته شده است دارد زیرا با اینکه بسیاری از تعاریف می‌تواند بر انقلاب اسلامی منطبق باشد ولی در تحلیل نهایی نمی‌تواند جامع و مانع باشد.^۱ در حقیقت انقلاب اسلامی در یک تعبیر عبارت است از حرکت امت اسلام در جهت تغییر نظام غیر اسلامی موجود و جایگزین نمودن یک نظام اسلامی به جای آن و تلاش برای اجرای مقررات، قوانین و برنامه‌های اسلامی در کلیه شئون زندگی خویش^۲ که به دنبال تحولات عمیق و بنیادین است. انقلاب اسلامی در تلاش است این تغییر و تحولات را با یک برنامه اجرایی جهت اداره امور تبدیل کند.^۳ در واقع این انقلاب رویدادی مرزی بین قدیم و جدید بود و نشان داد که پایان دوره‌ای از انقلاب‌ها فرارسیده است.^۴

با نگاهی گذرا بر مطالب بیان شده آشکار می‌شود که انقلاب ایران به عنوان یکی از حوادث بزرگ قرن بیستم چه در داخل و چه در خارج از کشور ناظران را با پدیده‌ای تازه در صحنه سیاسی جهان روبرو ساخت این انقلاب مانند هر انقلاب دیگری که در گذشته اتفاق افتاده و یا در آینده رخ خواهد داد معلول عوامل چندی بوده است ولی بررسی این عوامل به صورت جامع و مانع در این مقال نمی‌گنجد در حقیقت انقلاب ایران از عوامل مختلفی نشأت گرفته که ریشه آن را باید در تحولات تاریخ گذشته ایران جستجو کرد از طرف دیگر عوامل تعیین کننده پیروزی انقلاب در نقش مکتب اسلام- و به خصوص اندیشه تشیع- بسیج مردم و حضور گسترده آن‌ها در صحنه مبارزه، نقش رهبری امام خمینی و در نهایت اتحاد اقشار مختلف مردم حول شعارهای اسلامی باید جستجو کرد.

۲-۱-۱ نقش اسلام و به خصوص مذهب تشیع در بسج توده‌های مردمی

با نگاهی بر تحولات قرن بیستم در می‌یابیم که یکی از وقایعی که در این قرن اتفاق افتاده است شکل-گیری و ظهور انقلاب اسلامی ایران است که در نظام و سیاست بین‌الملل از ماهیتی اسلامی برخوردار

^۱- عمید زنجانی، عباسعلی، انقلاب اسلامی ایران، قم، دفتر نشر معارف، ۱۳۸۱، ص ۲۷.

^۲- صدیقی، کلیم، نهضت‌های اسلامی و انقلاب اسلامی ایران، ترجمه‌ی هادی خسروشاهی، تهران، اطلاعات، ۱۳۷۵، ص ۴۹.

^۳- عمران رضا، محمد، «تأثیر انقلاب اسلامی ایران بر جنبش‌های بیداری اسلام معاصر»، آفاق مهر ماهنامه فرهنگی- اجتماعی مجتمع آموزش عالی امام خمینی وابسته به جامعه المصطفی العالمیه، سال نهم، ش ۴۸، ۱۳۹۰، ص ۹۳.

^۴- عشقی، لیلی، زمانی غیر زمان‌ها(امام، شیعه و ایران)، ترجمه‌ی احمد نقیب زاده، تهران، مرکز بازشناسی اسلام و ایران، ۱۳۷۹، ص ۱۴۷.

بوده است. همین جنبه اسلامی بودن انقلاب ایران این ویژگی و امتیاز را به آن داده است که باعث شود خاصیت جهان شمولی پیدا کند و در همین راستا رسالت‌هایی جهانی نیز برای خود ترسیم کند.^۱

در واقع این انقلاب بر اساس مبانی عقیدتی که در درون خود پنهان کرده بود واکنشی خشمگینانه نسبت به اوضاع موجود نشان داد و به نوعی عدم رضایت از نظم کنونی و جایگاه اسلام معاصر را به منصفه ظهور گذاشت. از طرف دیگر با طرح عقایدی روشن‌گرانه نارضایتی خود را نسبت به راهبردهایی که توسط دیگر جنبش‌های اسلامی برای رسیدن به اسلام ایده‌آل‌شان به کار گرفته شده بود نشان داد و در این راستا ندای رهایی از جریان حرکت تاریخ را که بر بنیاد نوگرایی قرار داشت سر داد. لذا از یک طرف خواهان افزایش توان مبارزاتی و تغییر الگوی عمل بود و از طرف دیگر جایگزین مناسبی را برای رهایی از وضع موجود و گشایش وضعیتی مطلوب عرضه کرد و عملی شدن این آرمان در ایران مبتنی بر استفاده از نیروهای بالقوه و تبدیل این نیروها به حالت بالفعل و بسیج اندیشه‌های ذخیره شده در درون ملت اسلامی بود.^۲

با توجه به مطالب گفته شده می‌توان انقلاب اسلامی ایران را سرآغاز رشد اسلام گرایی در دهه‌های اخیر دانست.^۳ زیرا اسلام دین جامع و کاملی است که برای تأمین سعادت بشر در همه جوانب آمده است و نمی‌توان آن را منحصر در یک بعد دانست و کسانی که انقلاب اسلامی را منحصر در یک بعد اقتصادی-سیاسی یا عقیدتی دانسته‌اند تنها به یک گوشه از آن نگاه کرده‌اند و از سایر ابعاد آن غافل مانده‌اند. اهمیت اسلام در اینجا به این دلیل است که انقلاب اسلامی نیز شعارها و برنامه‌هایش را از بطن آموزه‌های دینی اقتباس کرده است و تنها به مدد همان آموزه‌های دینی است که سلامت تداوم آن تضمین می‌شود و از همین رو بهترین فرصت‌ها را نیز برای تحقق سنن الهی بر زمین فراهم کرده است.^۴ در اهمیت پیاده کردن مکتب اسلام در بستر انقلاب همین کافی است که بدانیم رهبران انقلاب نیز هدف اساسی از فعالیت‌های

^۱-مجرد، محسن، تأثیر انقلاب اسلامی بر سیاست بین‌الملل، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۶، ص ۱۰۵.

^۲-امرای، حمزه، انقلاب اسلامی ایران و جنبش‌های اسلامی معاصر، تهران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی، ۱۳۸۳، صص ۱۷۷-۱۷۸؛ فاضلی نیا، نفیسه، ژئوپلیتیک شیعه و نگرانی غرب از انقلاب اسلامی، قم، شیعه شناسی، ۱۳۸۶، صص ۹۳-۹۴.

^۳-فراتی، عبدالوهاب، رهیافتی بر علم سیاست و جنبش‌های اسلامی معاصر، قم، دفتر تحقیقات و تدوین متون درسی جهان علوم اسلامی، ۱۳۷۸، ص ۶۴.

^۴-طاهری، حبیب‌الله، انقلاب و ریشه‌ها، بی‌جا، شرکت چاپ و نشر سازمان تبلیغات اسلامی، ۱۳۷۷، صص ۱۶۸-۱۶۹.

^۵-علوی سیستانی، علی، «تحلیل انقلاب اسلامی از منظر مسائل فلسفه تاریخ»، تأملاتی بر فلسفه انقلاب اسلامی و بازتاب‌های آن در جهان معاصر، قم، مرکز پژوهش اسناد ریاست جمهوری اسلامی ایران (مؤسسه مطالعات و تحقیقات اسلامی فتوح قم)، ۱۳۸۸، صص ۱۳۶-۱۳۷.

خود و قیام مردم را مطرح کردن اسلام و به حاکمیت رسانیدن موازین اسلامی می‌دانستند و معتقد هستند که انقلاب و مبارزه برای برقراری ارزش‌های اسلامی نقش تعیین کننده‌ای داشته است.^۱

امام خمینی نیز هدف نهایی از انقلاب اسلامی را به حاکمیت رسانیدن ارزش‌های اسلامی می‌دانست و در این راستا در یکی از سخنان خود چنین فرمود

«پیروزی نهایی وقتی است که اسلام با همه ابعاد و احکامش در ایران پیاده شود و پیروزی بالاتر اینکه در همه اقطار عالم اسلام حکومت کند. اسلام مایه سعادت بشر است، اسلام برای انسان سازی آمده است برای این آمده است که انسان‌ها، آدم‌ها را از ظلمات بیرون کند و به نور برساند.»^۲

با نگاهی گذرا بر مطالبی که از پیش گفته شد درمی‌یابیم که انقلاب اسلامی ایران ماهیتی اسلامی دارد کما اینکه ایدئولوژی نیز یکی از ارکان بسیج سیاسی است که منجر به وقوع انقلاب اسلامی شد و نقش قابل توجهی در پیدایش اوضاع انقلابی و چگونگی وقوع بسیج انقلابی ایفا کرد و این نقش اینجا پررنگ‌تر می‌شود که بدانیم هیچ جنبشی بدون داشتن ایدئولوژی نمی‌تواند به سر منزل مقصود برسد.^۳

در واقع کاربست موفقیت آمیز اسلام شیعی در ایفای نقش ایدئولوژی انقلاب، مذهب و دین را به عنوان عامل جدید قدرت در نظام بین‌الملل مطرح ساخت که جنبش‌های اسلامی معاصر و از جمله انقلاب اسلامی از آن بهره گرفتند و این نکته بسیار مهمی است که بدانیم این نهضت با کمک عاملی وارد نظام جهانی شد که سال‌های متوالی با آن در این عرصه خداحافظی شده بود این عنصر مهم دین بود.^۴

زمانی که انقلاب اسلامی ایران به پیروزی رسید اولین موضوعی که با آن روبرو شد تبلیغ بر مبنای ارزش‌های انقلاب اسلامی بود که از رویکردی دینی و مذهبی برخوردار بود و نگرش‌های مادی‌گرایانه حاکم بر ساختار تعاملات جهانی را به چالش کشید این ویژگی‌ها باعث شد که از همان ابتدای حرکت و برداشتن نخستین گام‌ها رهنمودهای دین اسلام و به ویژه معارف و آموزه‌های مذهب تشیع تغذیه کننده و الهام -

^۱- مطهری، مرتضی، پیرامون انقلاب اسلامی، تهران، صدرا، ۱۳۷۷، ص ۵۷.

^۲- صحیفه امام، ج ۷، پیشین، ص ۲۹۳.

^۳- اخوان مفرد، حمیدرضا، «ایدئولوژی انقلابی امام خمینی، احیای تشیع»، پژوهشنامه قیامت، سال ششم، ش ۱، ۱۳۸۰، ص ۵۰؛ دهقان، حمید، پژوهشی نو پیرامون انقلاب اسلامی، قم، مؤسسه انتشارات مدین، ۱۳۷۹، ص ۵۹.

^۴- فاضلی نیا، نفیسه، «انقلاب اسلامی و تفسیر موازنه قدرت در عرصه جهانی»، تأملاتی بر فلسفه انقلاب اسلامی و بازتاب‌های آن در جهان معاصر، پیشین، ص ۵۷۴.

بخش مبارزات مردم و گروه‌ها باشد و در واقع اعتقادات اسلامی و شیعی نظیر شهادت، عدالت، غیبت، انتظار، ظلم‌ستیزی، تقیه، رهبری، مرجعیت و... بود که به حرکت‌های مردم جهت می‌داد و آن‌ها را به سمت پیروزی رهنمون ساخت.^۱

این در حالی بود که اکثریت آحاد امت اسلامی نه ایرانی بود و نه شیعه ولی چارچوب و تصویری کلی و تاریخی که مردم ایران انقلاب را در آن می‌دیدند به صورت تنگ نظرانه‌ای ایرانی و شیعی بود لذا اولین وظیفه‌ای که بر دوش ملت ایران بعد از پیروزی انقلاب اسلامی سنگینی می‌کرد ایجاد تصویری کلی و چارچوبی از انقلاب اسلامی بود که در جهت‌گیری، اسلامی بوده و از سوی همه مسلمانان و تمامی مذاهب مختلف قابل قبول باشد به نحوی که تمامی تنوع فرهنگی، فرقه‌ای و تاریخی امت اسلامی در آن مورد توجه قرار گرفته باشد.^۲

در این راستا آیت‌الله منتظری که به عنوان یکی از رهبران اصلی انقلاب مطرح است طی یکی از خطبه‌های نماز جمعه تهران در تاریخ ۱۳۵۸/۱۰/۲۱ در رابطه با اهمیت اسلامی بودن انقلاب چنین فرمود

«مسأله‌ای که می‌خواهم تذکر بدهم و بارها گفته‌ام این است که این انقلابی که ملت ایران کردند انقلاب آب و خاکی نیست ولو ظرف انقلاب ایران است اما انقلاب ما انقلاب ایرانی نیست انقلابی اسلامی است که البته مردم شیعه مذهب به مذهب خودشان پایبندند و کسانی که مذهب اهل سنت دارند آن‌ها هم به مذهب خودشان پایبندند با هم، هم برادر و اگر کسانی خیال می‌کنند که به واسطه این معنا می‌توانند جنگ و آشوب به پا کنند به خطا رفته‌اند».^۳

امام خمینی نیز در یکی از خطابه‌هایش پیرامون اهمیت ایدئولوژی تشیع در پیروزی انقلاب اسلامی ایران بیان کرد:

«یکی از خصلت‌های ذاتی تشیع از آغاز تا کنون، مقاومت و قیام در برابر دیکتاتوری و ظلم است که در تمام تاریخ تشیع به چشم می‌خورد هرچند که اوج این مبارزات در برخی از مقاطع تاریخی بوده است در

^۱-احمدی، عباس، حافظ نیا، محمد رضا، «مواضع و شیوه‌های بازدارنده تجدید حیات شیعه در جهان»، فصلنامه علمی- پژوهشی شیعه‌شناسی، سال هشتم، ش ۳۰، ۱۳۸۹، ص ۱۵۶.

^۲-صدیقی، پیشین، ص ۷۶؛ فاضلی نیا، ژئوپلتیک شیعه و نگرانی غرب از انقلاب اسلامی، پیشین، ص ۹۲.

^۳- در مکتب جمعه (مجموعه خطبه‌های نماز جمعه تهران) «حسینعلی منتظری»، ج ۱، بی جا، وزارت ارشاد اسلامی، ۱۳۶۴، ص ۲۰۷.

صد سال اخیر حوادثی اتفاق افتاده است که هر کدام در جنبش امروز ملت ایران تأثیر داشته است انقلاب مشروطیت، جنبش تنباکو... قابل اهمیت فراوانی است تأسیس حوزه علمیه دینی در بیش از نیم قرن اخیر در شهر قم و تأثیر این حوزه در داخل و خارج از کشور ایران و نیز تلاش روشن فکران مذهبی در داخل مراکز دانشگاهی و قیام سال‌های ۴۱-۴۲ ش ملت ایران به رهبری علمای اسلامی همه از جمله عواملی هستند که اسلام شیعی را در سطح جهان مطرح می‌کند.^۱

با توجه به مطالب مطرح شده متوجه می‌شویم که هیچ دینی به اندازه دین اسلام به گونه‌ای همه جانبه در جامعه مؤثر نبوده و تا بدین حد قادر به بسیج نیروهای پیروانش در جهت تحقق بخشیدن به اهداف خود نبود که توانست به عنوان چارچوب حرکت مردم و پیروزی بر نظام سلطه نقش ایفا کند بر این مبنا بود که انقلاب شکل گرفت و نضج پیدا کرد و تشیع به روح ایران تبدیل شد و هویتی جدید به مردم ایران داد و مردم نیز با تکیه بر شعار بازگشت به اسلام و آرمان‌های والای شیعه توانستند به هویت خویش دست یابند در چارچوب این هویت بود که حرکت انقلابی مردم شکل گرفت.

۲-۱-۲ رهبری امام خمینی

یکی از ارکان لازم برای تحقق و به ثمر رسیدن انقلاب رهبری است که انقلاب اسلامی نیز از این ویژگی مستثنی نبود.^۲ زیرا هر بسیج انقلابی نیازمند رهبری است، رهبران اهداف جنبش را روشن می‌کنند، راه مقابله با دولت را به پیروان خود نشان می‌دهند، کاستی‌ها و عیوب وضع موجود را برای پیروان خود تشریح کرده و یک وضعیت آرمانی و ایده‌آل برای دوران پس از پیروزی ترسیم می‌کنند و مهم‌ترین وظیفه‌ای که در این راستا بر دوش رهبری است - ایجاد یگانگی و سازمان‌دهی است - که امام خمینی در انقلاب ایران این وظیفه را بر عهده داشت. یکی دیگر از عوامل قدرت و اقتدار مرجعیت و روحانیت در تشیع رابطه روانی بین مقلدین و مقلدان است به نحوی که در جوامع شیعی که صبغه دینی بر هر صبغه دیگری برتری دارد اعتقادات مردم در پیروی از مجتهدین عامل قدرت مهمی در تشیع بوده است، عامل روان‌شناسانه مهم دیگر در پیروی شیعیان از رهبران مذهبی، مراسم دسته جمعی مختلف و خصوصاً

^۱- صحیفه امام، ج ۵، پیشین، ص ۴۰۷.

^۲- هاشمی، محمد، حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، ج ۱، تهران، دانشگاه شهید بهشتی، چاپ اول ۱۳۷۴، ص ۵۹.